

**INKLYUZIV TA'LIMNI TASHKIL ETISHDA XORIJIY YONDASHUVLAR VA
ULARNI MOSLASH**

Berdibekova Dilfuza Xoldorbekovna

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17368308>

Inklyuziv ta'lim zamonaviy pedagogikaning eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, barcha bolalar, jumladan, maxsus ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan o'quvchilarning umumta'lim muassasalarida birgalikda ta'lim olishlari imkoniyatini ta'minlaydi. Bugungi kunda dunyoning rivojlangan mamlakatlari inklyuziv ta'limni joriy etishda katta tajribaga ega bo'lib, ularning yondashuvlarini o'rganish va mahalliy sharoitlarga moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Inklyuziv ta'lim g'oyasi 1990-yillardan boshlab xalqaro hamjamiyat tomonidan faol qo'llab-quvvatlanmoqda. YuNESKOning Salamanka Deklaratsiyasi (1994) inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillarini belgiladi va barcha bolalarning ta'lim olish huquqini e'lon qildi.

Keyinchalik, BMTning "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi konventsiyasi (2006) inklyuziv ta'limni har bir davlat uchun majburiy talabga aylantirdi. Ushbu xalqaro hujjatlar inklyuziv ta'limning nazariy asoslarini yaratib, uning amaliy joriy etilishi uchun yo'l ochdi.

Finlandiya ta'lim tizimi inklyuziv ta'limning eng muvaffaqiyatli namunalaridan biri hisoblanadi. Bu yondashuvning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat: har bir bola uchun individual ta'lim rejasi ishlab chiqish, erta aralashuv va profilaktik yordam tizimi, maktabda maxsus pedagoglar va psixologlarning doimiy mavjudligi, o'qituvchilarning yuqori malakasi va uzluksiz takomillashtirish.

Finlandiyada sinfda uch-to'rt darajali qo'llab-quvvatlash tizimi mavjud: oddiy qo'llab-quvvatlash barcha o'quvchilar uchun, kuchaytirilgan qo'llab-quvvatlash qiyinchilik sezayotgan bolalar uchun va maxsus qo'llab-quvvatlash alohida ehtiyojli bolalar uchun mo'ljallangan.

Finlandiya tajribasining eng qimmatli jihati shundaki, maxsus ehtiyojli bolalar uchun alohida ta'lim muassasalari yaratish o'rniga, umumiy ta'lim tizimini har bir bola ehtiyojiga javob beradigan darajaga yetkazish maqsad qilib qo'yilgan.

Kanada modeli inklyuziv ta'limni ko'p madaniyatli jamiyat kontekstida amalga oshirishga qaratilgan. Bu yondashuvning asosiy yo'nalishlari turli etnik va madaniy guruh vakillari bilan ishlash metodikasi, tillararo ta'lim dasturlari, oilalar bilan hamkorlik qilish tizimi, resurs-markazlar va yordamchi xizmatlar tarmog'ini o'z ichiga oladi. Kanadada inklyuziv ta'lim nafaqat jismoniy yoki aqliy imkoniyati cheklangan bolalarni, balki turli madaniy va tiliy guruhga mansub o'quvchilarni ham qamrab oladi. Bu yondashuv o'zining kengligi va ko'p qirraliligi bilan ajralib turadi.

Britaniya inklyuziv ta'limni qonunchilik darajasida mustahkamlagan birinchi davlatlardan biri. Bu modelning asosiy elementlari maxsus ta'lim ehtiyojlarini koordinatsiyalash mutaxassislari (SENCO), individual ta'lim rejalari va o'ziga xos ta'lim ehtiyojlari bayonlari, o'qituvchilar uchun batafsil ko'rsatmalar, qo'shimcha ta'lim yordamchilari tizimidan iborat.

Britaniya tajribasida qonunchilik bazasi va institutlashtirish jarayoni alohida ahamiyat kasb etadi. Har bir maktabda maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlash uchun mas'ul shaxs tayinlanadi va bu sohadagi barcha faoliyat qat'iy tartibga solingan.

Amerika ta'lim tizimida inklyuziv ta'lim qat'iy qonunchilik asosida amalga oshiriladi.

Uning muhim jihatlari IDEA qonuni, eng kam cheklovchi muhit prinsipi, IEP jamoasi va ota-onalarning faol ishtiroki, yordamchi texnologiyalar va moslashuvchan o'quv materiallaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. AQShda inklyuziv ta'lim birinchi navbatda bolaning huquqiy himoyasi va uning minimal cheklovli muhitda ta'lim olish huquqini ta'minlash sifatida qaraladi.

Bu yerdagi tajriba texnologik innovatsiyalar va yordamchi vositalardan keng foydalanish bilan tavsiflanadi.

Madaniy va ijtimoiy kontekst. O'zbek jamiyatida oila qadriyatlari va jamoatchilik an'analari kuchli bo'lganligi sababli, xorijiy modellarni moslashtirish jarayonida quyidagilarga e'tibor berish zarur: oila ishtirokini kuchaytirish, ota-onalar uchun maxsus treninglar va maslahat xizmatlari tashkil etish, oilalarning ta'lim jarayoniga faol jalb qilinishi, an'anaviy qadriyatlar va zamonaviy yondashuvlarni uyg'unlashtirish. O'zbekiston jamiyatida oila institutining ahamiyati yuqori bo'lganligi sababli, inklyuziv ta'limni joriy etishda oilalar bilan yaqin hamkorlik zarur.

Bunday hamkorlik nafaqat bolaning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, balki jamiyatda inklyuziv tafakkurni shakllantirishga ham yordam beradi.

Kadrlar tayyorlash tizimi. Inklyuziv ta'limning muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'qituvchilarning malakasi va tayyorgarligiga bog'liq. Ustuvor yo'nalishlar quyidagilardan iborat: pedagogik oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim bo'yicha maxsus kurslar joriy etish, amaliyotdagi o'qituvchilar uchun qayta tayyorlash va malaka oshirish dasturlari, xorijiy mutaxassislar bilan tajriba almashinuvi, onlayn ta'lim platformalari orqali masofaviy o'qitish.

O'qituvchilarning inklyuziv ta'limga tayyorligi nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni, psixologik tayyorgarlikni va ijobiy munosabatni ham talab qiladi. Shuning uchun kadrlar tayyorlash jarayoni keng qamrovli va uzluksiz bo'lishi kerak.

Qonunchilik va institutlar. Inklyuziv ta'limni samarali amalga oshirish uchun mustahkam qonunchilik bazasi va institutlar tizimi zarur. Zarur o'zgarishlar quyidagilarni o'z ichiga oladi: inklyuziv ta'limni tartibga soluvchi normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, maktablarda maxsus xizmatlar tizimini yaratish (psixolog, logoped, ijtimoiy pedagog), monitoring va baholash mexanizmlarini joriy etish, sifat nazorati standartlarini ishlab chiqish. Qonunchilik nafaqat inklyuziv ta'limning huquqiy asoslarini belgilashi, balki barcha ishtirokchilarga o'z mas'uliyatlari va huquqlari haqida aniq tushuncha berishi kerak.

Birinchi bosqich: Tayyorgarlik davri, bir-ikki yil davom etishi mo'ljallangan. Bu bosqichda normativ-huquqiy bazani yaratish, kadrlar tayyorlash tizimini tashkil etish, pilot-maktablarni tanlash va jihozlash, jamoatchilik ongini shakllantirish kampaniyalari amalga oshiriladi.

Tayyorgarlik davri juda muhim, chunki keyingi bosqichlarning muvaffaqiyati unga bog'liq.

Bu davrda asosiy e'tibor qonunchilik bazasini yaratish, kadrlarni tayyorlash va jamiyatni inklyuziv ta'limga tayyorlashga qaratilishi kerak.

Ikkinchi bosqich: Eksperimental joriy etish, ikki-uch yil davom etadi. Bu bosqichda tanlangan maktablarda inklyuziv amaliyotni boshlash, tajribani tahlil qilish va monitoring, muammoli jihatlarni aniqlash va hal etish, muvaffaqiyatli tajribalarni umumlashtirish amalga oshiriladi.

Eksperimental bosqich tajriba to'plash, xatolarni tuzatish va eng samarali yondashuvlarni aniqlash imkonini beradi. Bu davrda doimiy monitoring va baholash juda muhim, chunki bu jarayonda paydo bo'lgan muammolarni tezda hal qilish imkoniyati mavjud.

Uchinchi bosqich: Kengaytirish, uch-besh yil davom etadi. Bu bosqichda inklyuziv ta'limni asta-sekin barcha hududlarga tarqatish, doimiy kadrlar tayyorlash tizimini barqarorlashtirish, metodologiyani takomillashtirish, xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish amalga oshiriladi.

Kengaytirish bosqichi pilot-loyihalarda to'plangan tajribani butun mamlakat miqyosida tarqatishni nazarda tutadi. Bu jarayon sekin va ehtiyotkorlik bilan amalga oshirilishi kerak, chunki turli hududlarning o'ziga xos xususiyatlari hisobga olinishi zarur.

Inklyuziv ta'limni joriy etish jarayonida bir qator qiyinchiliklar kutilmoqda.

O'qituvchilarning inklyuziv ta'limga tayyorgarligi etishmovchiligi, jamiyatda stereotiplar va noto'g'ri tasavvurlar mavjudligi, moliyaviy resurslarning cheklanganligi, maxsus o'quv materiallari va texnologiyalar tanqisligi asosiy muammolardan hisoblanadi. Bunday qiyinchiliklar kutilgan hodisa bo'lib, ularni yengish uchun maqsadli strategiya ishlab chiqilishi kerak.

Taklif etiladigan yechimlar quyidagilardan iborat: ommaviy axborot vositalari orqali keng tushuntirish ishlari olib borish, bosqichma va moslashuvchan yondashuvni qo'llash, xorijiy donorlar va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish, mahalliy innovatsiyalar va tadqiqotlarni rag'batlantirish. Jamiyat ongini o'zgartirish uzoq muddatli jarayon bo'lib, u doimiy va izchil tushuntirish ishlarini talab qiladi. Ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar, jamoat tashkilotlari bu jarayonda muhim rol o'ynashi mumkin.

Inklyuziv ta'limni O'zbekistonda muvaffaqiyatli joriy etish uchun xorijiy eng yaxshi tajribalarni o'rganish, ammo ularni aynan nusxa ko'chirmasdan, balki mahalliy sharoitga ijodiy moslashtirib qo'llash zarur. Finlandiya, Kanada, Buyuk Britaniya va AQSh tajribalari qimmatli darslar beradi, biroq O'zbekistonning o'ziga xos madaniy, iqtisodiy va ijtimoiy xususiyatlari hisobga olinishi kerak. Har bir mamlakatning o'z yo'li bor va bu yo'lni topish uchun xorijiy tajribani tanqidiy baholash va mahalliy sharoitga moslashtirib qo'llash zarur.

Muvaffaqiyatning kaliti bosqichma yondashuv, kadrlarning sifatli tayyorlanishi, jamiyat ongini o'zgartirish va barcha manfaatdor tomonlarning faol ishtirokidan iborat. Inklyuziv ta'lim nafaqat maxsus ehtiyojli bolalar uchun, balki butun jamiyat uchun foydali bo'lib, tolerantlik, o'zaro hurmat va har bir insonga qimmat sifatida qarash madaniyatini shakllantiradi. Inklyuziv ta'lim orqali biz kelajak avlodni har xil bo'lishni qabul qiladigan, farqlarni boylik sifatida qadrlaydigann va har bir inson o'z imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishi mumkin bo'lgan jamiyat quramiz.

Adabiyotlar ro'yxati

1. **O'zbekiston Respublikasi Prezidentining** (2020). *"Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"*gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni.
2. **Xalq ta'limi vazirligi** (2019). *Inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi*. Toshkent.
3. **Jumae, M.** (2021). *Inklyuziv ta'limning nazariy-metodik asoslari*. Toshkent: Fan.

4. **Yuldashev, B.** (2020). *Maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlash pedagogikasi*. Toshkent: O'qituvchi.
5. **Rahmonova, Z.** (2022). *Umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'limni joriy etishning pedagogik shartlari*. Pedagogika fanlari nomzodi dissertatsiyasi. Toshkent.
6. **UNICEF Uzbekistan** - <https://www.unicef.org/uzbekistan/education>
7. **World Bank** - *Inclusive Education Initiative*.
<https://www.worldbank.org/en/topic/education>
8. **OECD** - *Students with Special Education Needs*. <https://www.oecd.org/education>
9. **Xalq ta'limi vazirligi rasmiy sayti** - <https://uzedu.uz>